

A Cognitive Approach to Double Negation in Persian

Maryam Arghavani¹, Arsalan Golfam², Azita Afrashi³

1. Ph.D. Student of Linguistics, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. E-mail: arghavanimaryam@yahoo.com
2. Corresponding Author, Associate Professor of Linguistics, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran. E-mail: golfamarsalan@gmail.com
3. Associate Professor of Linguistics, Institute for Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran. E-mail: afrashi.a@yahoo.com

---

Article Info

ABSTRACT

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 28 May 2022

Received in revised form:
07 Sep 2022

Accepted: 18 Sep 2022

Available online: 22 Dec
2023

Keywords:

negation,
double negation,
mental space,
cognitive linguistics,
negative polarity.

The purpose of the present study is to investigate double negation in Persian in the framework of Cognitive linguistics and based on the theory of mental spaces. Negation is one of the most important cognitive, intellectual and linguistic categories in the human mind, which is manifested in different languages of the world in different ways. This category is also manifested in Persian by various negative elements and structures that generally can be divided into two categories: single (simple) negation and multiple negation. The research data consists of 921 Persian sentences extracted from the social network of Instagram. The results of data analysis show that each double negation sentence, in addition to its own mental space, evokes the mental space of the positive sentence and sometimes the mental space of the corresponding single negative sentence. Understanding the meaning of double negation depends on the formation of these mental spaces and the creation of conceptual maps between them based on the three cognitive processes of understatement, intensification and semantic neutralization.

Cite this article: Arghavani, M., Golfam, A., & Afrashi, A. (2024). A Cognitive Approach to Double Negation in Persian. *Research in Western Iranian Languages and Dialects*, 11 (4), 1-25.

© The Author(s).

Publisher: Razi University.

DOI: 10.22126/JLW.2022.7869.1644

1- Introduction

The category of negation is one of the important cognitive, intellectual, and linguistic categories in the human mind, which is realized in different ways in different languages. This category in the Persian language is also realized by numerous negative elements and structures, which in a general classification can be divided into two categories: single (simple) negation and multiple negation. The present study aims to investigate double negation in Persian language in the framework of cognitive linguistics and based on the theory of mental spaces (Fauconnier, 1994, 1997; Fauconnier and Turner, 2002). We investigate the interaction between two negative elements in a sentence from a cognitive point of view.

The category of negation in Persian has not been studied so far from a cognitive perspective; studies have been conducted on syntactic and morphological aspects of negation. Kwak (2010, 2017) has classified the negative elements of the Persian in the framework of Chomsky's Minimalism Program including: Syntactic Markers, Negative Sensitive Items (Negative Polarity Items and Negative Concord Items) and inherently negative verbs. Mozaffari (2016) has studied the standard negation in Persian language from a typological-functional perspective. Rezaei and Azadmanesh (2017) analyzed the category of negation in Persian based on the conceptual space proposed by Bond (2009). Mirzaei (2021) divided negation in Persian language into two categories: sentential and non-sentential; and examined the methods of negation in both cases.

2- Methodology and theoretical framework

The data includes 921 Persian sentences in which two negative elements are found. These sentences have been extracted from a magazine titled "Chand Teke Harf" whose author is a journalist named Ali Bahraini and publishes the contents of this magazine on his Instagram page under the title "alibahrainiofficial". The data are analyzed in the framework of mental spaces theory (Fauconnier, 1994, 1997; Fauconnier and Turner, 2002), which is one of the theories proposed in the framework of cognitive linguistics and its purpose is to provide an explanation of how concepts are formed and how to understand linguistic expressions. In the theory of mental spaces, mental spaces are local constructs that are created during the discourse process and provide a cognitive structure. Fauconnier and Turner (2002) have defined mental spaces as conceptual packages that are used when thinking and speaking and they are continually created and enable us to achieve local understanding and action. According to Evans and Green (2006: 62), "mental spaces are conceptual and information packages that come into being during the online construction process".

3- Findings

The results of data analysis indicate that each double negative sentence, in addition to its related mental spaces, evokes the mental space of the positive sentence and sometimes the mental space of its corresponding single negative sentence. In addition, the understanding of the meaning of double negation depends on the formation of these mental spaces and the creation of conceptual mapping between them based on three cognitive processes of reduction, intensification and semantic neutralization. The mental spaces related to each double negative sentence are linked with mental space

related to their equivalent positive sentence through a special cognitive relationship. The relationship is usually of the type of reduction or intensification. The meaning of reduction or intensification is the change in the degree of intensity and strength of the meaning of the sentence. In the process of reduction, the intensity and strength of the meaning of the negative sentence becomes less and milder than its corresponding positive sentence. While in the process of intensification, the rate of intensity and strength of the meaning of the negative sentence increases compared to the corresponding positive sentence. In this research it was found that in some structures, the existence of two negative items next to each other results in a positive meaning; but the intensity and strength of this positive meaning is less than its corresponding positive structure. In some structures one of the negative items intensifies and strengthens the meaning of the other item; In some structures two negative items partially neutralize each other's meaning. So in addition to the cognitive process of reduction, two cognitive processes of intensification and neutralization are also involved in the formation of the meaning of double negation. The performance of these cognitive processes lead to the formation of different mental spaces and the understanding and interpretation of double negation requires the formation of these mental spaces and a mapping between positive and negative mental spaces.

4- Discussion and conclusion

As some researchers such as Fauconnier (1994) and Sweetser (2006) have pointed out. Positive forms do not lead to the formation of alternative mental spaces (here negative mental spaces). However, negative linguistic forms create alternative spaces, based on this and according to research data, we found that in double negative sentences of Persian, in addition to the mental space related to the double negative form, other mental space(s) are also created, which are equivalent to the form of positive and sometimes the simple negative form of the initial sentence. Understanding the meaning of double negation, which is often more complex than the meaning of single positive and negative sentences, requires the formation of these spaces and the creation of a conceptual mapping between them. From the perspective of the theory of mental spaces, negative sentences lead to the formation of a more complex mental space than their positive counterparts. Therefore, the complexity of the mental space of positive sentences is usually less than negative sentences. In addition, the complexity of the sentences with two negative elements is more than the sentences with one negative item, so it can be concluded that the more the number of negative elements of the sentence, the more its semantic complexity and the more difficult the understanding of the corresponding mental space will be.

شرویش گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتمال جامع علوم انسانی

رویکردی شناختی به نفی دوگانه در زبان فارسی

مریم ارغوانی^۱، ارسلان گلغام^۲، آزیتا افراشی^۳

۱. دانشجوی دکتری زبان‌شناسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. رایانامه: arghavanimaryam@yahoo.com

۲. نویسنده مسئول، دانشیار زبان‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران. رایانامه: golfamarsalan@gmail.com

۳. دانشیار زبان‌شناسی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران. رایانامه: afrashi.a@yahoo.com

چکیده

اطلاعات مقاله

پژوهش حاضر به منظور بررسی نفی دوگانه در زبان فارسی در چارچوب زبان‌شناسی شناختی و براساس نظریه فضاهای ذهنی صورت گرفته است. مقوله نفی یکی از مقولات شناختی، عقلانی و زبانی مهم در ذهن بشر است که در زبان‌های مختلف دنیا به صورت‌های گوناگونی تجلی می‌یابد. این مقوله در زبان فارسی نیز توسط عناصر و ساختارهای منفی‌ساز متعددی تجلی پیدا می‌کند که آن‌ها را در یک تقسیم‌بندی کلی می‌توان به دو دسته نفی منفرد (ساده) و نفی چندگانه تقسیم کرد. داده‌های پژوهش مشتمل بر ۹۲۱ جمله فارسی است که از شبکه اجتماعی اینستاگرام استخراج شده‌اند. نتایج تحلیل داده‌ها نشان می‌دهد که هر جمله منفی دوگانه علاوه بر فضای ذهنی مربوط به خود، فضای ذهنی جمله مثبت و گاهی فضای ذهنی جمله منفی منفرد متناظرش را برمی‌انگیزد. همچنین درک معنای نفی دوگانه وابسته به شکل‌گیری این فضاهای ذهنی و ایجاد نگاشت‌های مفهومی بین آن‌ها براساس سه فرایند شناختی تخفیف، تشدید و خشی‌سازی معنایی صورت می‌گیرد.

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت: ۷ خرداد ۱۴۰۱

تاریخ بازنگری: ۱۶ شهریور ۱۴۰۱

تاریخ پذیرش: ۲۷ شهریور ۱۴۰۱

دسترسی برخط: ۱ دی ۱۴۰۲

واژه‌های کلیدی:

نفی،

نفی مضاعف،

فضای ذهنی،

زبان‌شناسی شناختی،

قطبیت منفی.

استناد: ارغوان، مریم؛ گلغام، ارسلان؛ افراشی، آزیتا (۱۴۰۲). رویکردی شناختی به نفی دوگانه در زبان فارسی. مطالعات زبان‌ها و

گویش‌های غرب ایران، ۱۱ (۴)، ۱-۲۵.

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه رازی

DOI: 10.22126/JLW.2022.7869.1644

۱- مقدمه

یکی از مقولات و پدیده‌های مهم زبانی که در ارتباطات زبانی نقش مهمی را ایفا می‌کند، نفی^۱ است. نفی مقوله‌ای معنایی، نحوی و صرفی است که همه سطوح جمله را تحت‌تأثیر قرار می‌دهد. مطالعات رده‌شناختی متعددی که درباره نفی و منفی‌سازی در زبان‌های مختلف دنیا صورت گرفته، بیانگر این واقعیت است که استفاده از دو یا چند عنصر منفی در یک جمله پدیده‌ای رایج و طبیعی در بسیاری از زبان‌هاست. در این وضعیت بین عناصر منفی موجود در جمله تعامل پیچیده‌ای شکل می‌گیرد. در نتیجه این پیچیدگی و تنوع حاصل از حضور و تعامل میان دو یا چند عنصر منفی در یک جمله، پیچیدگی معنایی و نحوی به وجود می‌آید. تاکنون درباره تعامل معنایی دو عنصر نفی موجود در یک جمله که به تولید نفی دوگانه منجر می‌شود، پژوهشی در زبان فارسی صورت نگرفته است و این موضوع درخور مطالعه علمی براساس نظریه‌های زبان‌شناسی است.

هدف پژوهش حاضر بررسی نفی دوگانه در زبان فارسی در چارچوب زبان‌شناسی شناختی است که پیش‌ازین مورد توجه پژوهشگران قرار نگرفته است؛ زیرا آنان بیشتر بر جنبه‌های نحوی و صرفی نفی تأکید داشته‌اند و آن را در چارچوب‌هایی غیر از زبان‌شناسی شناختی بررسی کرده‌اند. پژوهش‌های کواک^۲ (۱۳۸۷، ۲۰۱۰) از جمله مهم‌ترین مطالعاتی هستند که درباره نفی، عناصر منفی‌ساز و نفی مضاعف در زبان فارسی انجام گرفته است. کواک (۱۳۸۷) در چارچوب برنامه کمینه‌گرای چامسکی به طبقه‌بندی عناصر منفی زبان فارسی شامل نشانگر نفی، عناصر حساس به نفی (عناصر قطبی منفی و عناصر توافق منفی) و افعال ذاتاً منفی پرداخته است. به عقیده وی، زبان‌ها غالباً یا ساختار نفی مضاعف دارند (مانند انگلیسی و کره‌ای) یا ساختار توافق منفی (مانند ایتالیایی). زبان‌هایی که از عناصر قطبیت منفی استفاده کنند، دارای نفی مضاعف هستند؛ درحالی‌که زبان‌های دارای توافق منفی به استفاده از عناصر توافق منفی تمایل دارند. البته مواردی هم وجود دارد که یک زبان هم از عناصر قطبیت منفی و هم از عناصر توافق منفی استفاده می‌کند؛ مانند یونانی و فارسی. وی درباره نفی مضاعف نیز بحث کرده است و آن را به‌مثابه ساختاری که در آن دو عنصر منفی یکدیگر را خنثی کرده و معنای مثبت می‌سازند، تعریف کرده است.

کواک به‌پیروی از زیلسترا^۳ (۲۰۰۴) نفی مضاعف را به دو گروه نفی مضاعف محض و غیرمحض

1. negation
2. S. Kwak
3. H. H. Zeijlstra

تقسیم می‌کند. در نفی مضاعف محض دو عنصر منفی در یک بند قرار می‌گیرند؛ درحالی‌که در نفی مضاعف غیرمحض دو عنصر منفی در دو بند متفاوت ظاهر می‌شوند. اعتقاد او بر این است که نفی مضاعف غیرمحض در زبان‌های طبیعی فراوان است؛ اما نفی مضاعف محض بسامد کمی دارد. کواک (۲۰۱۰) نشان می‌دهد که فارسی برخلاف بسیاری از زبان‌ها، هم از عناصر قطبیت منفی و هم از عناصر توافق منفی برای منفی‌سازی جملات استفاده می‌کند. عناصر قطبیت منفی مشخصه [neg-] و عناصر توافق منفی مشخصه [neg +] دارند.

علاوه بر پژوهش‌های فوق‌الذکر، مطالعات دیگری درباره سایر ابعاد نفی در زبان فارسی صورت گرفته است. شقاقی (۱۳۸۱) معتقد است مفهوم نفی، کاربردهای متنوعی در زبان دارد که از آن جمله می‌توان به مشخص‌ساختن مفاهیم، بیان اخطار و هشدار، صدور دستورالعمل و تأکید اشاره کرد. وی همچنین اشاره می‌کند که مفهوم نفی می‌تواند به کمک واژه‌های دارای مفهوم منفی یا با نشانه‌های صوری نفی بیان گردد. شقاقی کاربرد نفی مضاعف را صرفاً به «تأکید بیشتر» محدود می‌داند. وی همچنین تمایزی بین نفی نحوی و نفی صرفی و نیز بین نفی سازه‌ای و جمله‌ای قائل می‌شود.

روشن و باقری (۱۳۹۲) به بررسی این موضوع پرداخته‌اند که آیا منفی‌کردن یک جمله صرفاً با افزودن نشانه نفی به فعل آن صورت می‌گیرد و آیا هر جمله مثبت یک نظیر منفی نیز دارد. نتیجه حاصل از پژوهش آن است که جمله‌های مثبت و منفی، دارای بافت گفتمان و پیش‌انگاره‌های متفاوتی هستند و با افزودن عنصر منفی‌ساز به فعل جمله مثبت، تمام یا بخشی از معنای آن تحت‌تأثیر قرار می‌گیرد. بنابراین، علی‌رغم تشابهات بین جملات مثبت و منفی متناظر آن‌ها، در زبان فارسی برای هر جمله مثبت نمی‌توان قرینه‌ای منفی یافت.

مظفری (۱۳۹۶) در چارچوب رویکرد رده-نقشی به بررسی نفی معیار در زبان فارسی پرداخته است. هدف وی این بوده که دریابد با توجه به معیارهای رده‌شناختی که برای نفی ارائه شده است، زبان فارسی در کدام رده‌های زبانی قرار می‌گیرد. مظفری برای این منظور از آراء میستامو^۱ (۲۰۰۵) درباره رده‌شناسی نفی استفاده کرده و انواع روش‌های منفی‌سازی در فارسی را در ساخت‌های خبری، امری، وجودی و کاربرد ضمائر نکره منفی تحلیل نموده است. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که در فارسی روش معمول و رایجی که برای منفی‌سازی استفاده می‌شود از نوع متقارن است.

رضایی و آزادمنش (۱۳۹۷) از منظر رده‌شناختی و براساس فضای مفهومی پیشنهادی باند^۱ (۲۰۰۹)، به تحلیل مقوله نفی در زبان فارسی پرداخته‌اند و برش معنایی زبان فارسی را در این فضای مفهومی مشخص کرده‌اند. فضای مفهومی امکاناتی جهانی و عام است که هر زبان برشی از آن به دست می‌دهد که نقشه معنایی آن زبان خاص را نشان می‌دهد. در این پژوهش به انواع راهبردهای صوری بیان مقوله نفی اشاره شده، نقشه‌های جهانی مقوله نفی معرفی شده و نقشه معنایی زبان فارسی در فضای مفهومی مشخص شده است.

میرزایی (۱۴۰۰) نفی در زبان فارسی را به دو دسته جمله‌ای و غیرجمله‌ای تقسیم کرده است. در گروه نفی جمله‌ای، الگوی غالب منفی‌سازی در زبان فارسی را وندافزایی می‌داند؛ درحالی‌که معتقد است گروه نفی غیرجمله‌ای دو زیربخش دارد: نفی اشتقاقی و نفی در بند پیرو. در نفی اشتقاقی این ایده مطرح است که با منفی کردن سازه‌های جمله به کمک پیشوندهای اشتقاقی، لزوماً کل بند منفی نمی‌شود؛ حتی با وجود سازه منفی می‌توان فعل را دوباره منفی کرد. وی درباره نفی بند پیرو اشاره می‌کند که گرچه بازنمایی مفهوم نفی در جمله پایه و پیرو در برخی از زبان‌ها متفاوت است، در زبان فارسی نفی بند پیرو در جملات مرکب همانند منفی‌سازی بند ساده است. میرزایی در نهایت نتیجه می‌گیرد که زبان فارسی در بازنمایی مفهوم نفی به‌طور کلی از سه راهکار وندافزایی، امکانات تحلیلی و نفی واژگانی استفاده می‌کند.

در زبان‌های مختلف دنیا مقوله نفی از منظرهای متفاوت بررسی شده و درمورد جنبه‌های مختلف نحوی و معنایی این پدیده، بحث‌ها و مطالعات متعددی صورت گرفته است. در اینجا تنها به پژوهش‌های اخیر که در چارچوب رویکرد شناختی انجام شده است، اشاره می‌کنیم. بایستروف^۲ و دیگران (۲۰۱۸) نفی مضاعف را در زبان‌های انگلیسی و اوکراینی براساس دیدگاه شناختی بررسی کرده‌اند. هدف آن‌ها اثبات این موضوع بوده است که نظریه شناختی را می‌توان برای بررسی جنبه‌های ذهنی پدیده نفی مضاعف به کار گرفت؟ آن‌ها در این زمینه، تأثیر ساخت زبان را بر پیچیدگی نفی مضاعف برای یادگیرندگان انگلیسی و اوکراینی بررسی کرده‌اند. بایستروف و دیگران (۲۰۱۸) بر این باورند که براساس نظریه فضاهای ذهنی و باتوجه به «فضای مفهومی»^۳ (فوکونیه، ۱۹۹۴، ۱۹۹۷؛ فوکونیه و ترنر، ۲۰۰۲)

1. O. Bond
2. Y. Bystrov
3. conceptual space
4. G. Fauconnier
5. M. Turner

می‌توان تمایز دوگانه‌ای بین دیدگاه شنونده و گوینده برای نفی مضاعف وضع کرد تا بتوان یک الگوی معمول و یکپارچه برای نفی مضاعف به وجود آورد. آن‌ها از دیدگاه شناختی، این فرایند را به‌عنوان فرافکنی بین دو فضای مفهومی مختلف تحلیل می‌کنند که به‌واسطه عملکردی شناختی با عنوان «کاهش»^۱ صورت می‌گیرد.

در پژوهش حاضر کوشش بر این است که تعامل میان دو عنصر منفی موجود در یک جمله در زبان فارسی از دیدگاه شناختی بررسی شود. این وضعیت را، یعنی حالتی که در آن دو عنصر منفی در یک جمله واحد حضور یابند و باهم تعامل معنایی داشته باشند، نفی دوگانه می‌نامیم. این پژوهش در چارچوب زبان‌شناسی شناختی و براساس نظریه فضاهای ذهنی^۲ (فوکونیه، ۱۹۹۴، ۱۹۹۷؛ فوکونیه و ترنر، ۲۰۰۲) انجام می‌شود و می‌کوشد به تبیین جنبه‌های شناختی نفی دوگانه در زبان فارسی بپردازد. پژوهش حاضر از لحاظ روش شناختی، پژوهشی پیکره‌بنیاد است که داده‌های آن از متون نوشتاری منتشرشده در شبکه اجتماعی اینستاگرام استخراج شده‌اند.

پیکره داده‌های پژوهش شامل ۹۲۱ جمله فارسی است که در آن‌ها دو عنصر منفی یافت می‌شود. این جملات از مجله‌ای با عنوان چند تکه حرف استخراج شده‌اند که نویسنده آن روزنامه‌نگاری به نام «علی بحرینی» است و مطالب این مجله را در صفحه اینستاگرام خود با عنوان *alibahrainiofficial* منتشر می‌کند. یکی از دلایل انتخاب این مجله این است که نوشته‌های منتشرشده در آن غالباً سبک غیررسمی و محاوره‌ای دارد و از کلیشه‌ها و محدودیت‌های زبان نوشتاری مطبوعات رسمی مانند روزنامه‌ها به‌دور است. بنابراین، زبان مورد استفاده در این نوشته‌ها به زبان روزمره فارسی‌زبانان بسیار نزدیک‌تر است. دلیل دیگر، سهولت دسترسی به مجله و استفاده از مطالب متنوع آن بوده است. پرسش اصلی پژوهش این است که چگونه می‌توان براساس نظریه فضاهای ذهنی، نفی دوگانه را در زبان فارسی تحلیل کرد؟

۲- ملاحظات نظری

این پژوهش در چارچوب کلی زبان‌شناسی شناختی و به‌طور خاص براساس نظریه فضاهای ذهنی (فوکونیه، ۱۹۹۴، ۱۹۹۷؛ فوکونیه و ترنر، ۲۰۰۲) صورت می‌گیرد. در ادامه، پس از بحث مختصری درباره پدیده نفی، به معرفی این نظریه می‌پردازیم.

1. mitigation
2. mental spaces theory

۲-۱ نفی

نفی، پدیده‌ای زبانی، شناختی و عقلانی است که نقش مهمی در تفکر انسان دارد. هورن و کیتو^۱ (۲۰۰۰) معتقدند یکی از مشخصه‌های نظام ارتباطی انسان، پاره‌گفتارهای منفی است که نمی‌توان آن را در هیچ جاندار دیگری مشاهده کرد و این یکی از ویژگی‌های خاص بشر است. زبان‌شناسان در اینکه هر زبان ابزاری خاص برای منفی کردن بندهای مثبت دارد تردیدی ندارند (دال^۲، ۱۹۷۹؛ کرافت^۳، ۱۹۹۱؛ لوینر^۴، ۲۰۰۲). ایزراییل^۵ (۲۰۰۴) اعتقاد دارد که جمله منفی نشان‌دار و پیچیده‌تر از جمله مثبت است. از نظر او، خاستگاه هر کدام از این جملات مستقل از یکدیگر است و در زبان‌های طبیعی ساختارهایی دیده می‌شوند که به یکی از این دو قطب مربوط می‌شوند.

همان‌طور که سانز آلونسو^۶ (۱۹۹۶) اشاره می‌کند نفی، مقوله‌ای معنایی، نحوی و صرفی است و همه سطوح جمله را تحت تأثیر قرار می‌دهد. هر زبانی دارای مجموعه‌ای از عناصر منفی مختص به خود است که قواعد خاص خود را داراست (لالر^۷، ۲۰۱۱). در یک طبقه‌بندی بسیار کلی، نفی را می‌توان به دو دسته تقسیم کرد: نفی منفرد^۸ (ساده) و نفی چندگانه^۹. نفی ساده به ساختاری اشاره می‌کند که در آن تنها یک عنصر منفی حضور دارد؛ مانند «به مدرسه نرفتم»، «امروز ناراحت بودم» یا «این موضوع را انکار می‌کنم». اما نفی چندگانه به ساختاری گفته می‌شود که در آن دو یا چند عنصر منفی ساز به کار رفته‌اند؛ مانند «امروز ناراحت نبودم»، «این موضوع را انکار نمی‌کنم» یا «هرگز به دانشگاه نرفته‌ام» که در آن‌ها دو عنصر منفی وجود دارد. وقتی از نفی چندگانه سخن به میان می‌آید نفی مضاعف، اولین ساختاری است که به ذهن متبادر می‌شود.

نکته کلیدی در تعریف نفی مضاعف این است که ماحصل جمله دارای دو عنصر منفی باید منفی باشد و نه مثبت. یعنی دو عنصر منفی نباید یکدیگر را خنثی کنند. البته در تعریف نفی مضاعف، پژوهشگران با یکدیگر اختلاف نظر دارند. ریچاردز و اشمیت^{۱۰} (۲۰۱۰) نفی مضاعف را ساختی تعریف

1. L. Horn & Y. Kato
2. O. Dahl
3. W. Croft
4. S. Löbner
5. M. Israel
6. B. Sanz Alonso
7. J. Lawler
8. simple negation
9. multiple negation
10. J. C. Richards & R. Schmidt

می‌کنند که دارای دو واژه منفی است. برای مثال، در انگلیسی غیراستاندارد I never seen nothing به جای I haven't seen anything به کار می‌رود که ساخت نفی مضاعف است. به اعتقاد آن‌ها، ماحصل نفی مضاعف یک جمله مثبت نیست، بلکه برای تأکید به کار می‌رود. دو کوپیر^۱ و دیگران (۲۰۰۷) نیز نفی مضاعف را نوعی نفی چندگانه تعریف می‌کنند که در آن دو عنصر منفی ساز به کار رفته است. لیچ^۲ (۲۰۰۶) توافق منفی را اصطلاحی معادل با نفی مضاعف یا نفی چندگانه می‌داند. ساختاری که با حضور دو یا چند واژه منفی در یک بند شکل می‌گیرد؛ اما ماحصل آن معنای نفی منفرد است؛ مانند He didn't say nothing در گونه غیراستاندارد زبان انگلیسی. از نظر لیچ (۲۰۰۶)، واژه منفی به واژه‌ای اطلاق می‌شود که معنای یک بند یا جمله را منفی می‌کند. مهم‌ترین واژه منفی در انگلیسی not است که گاهی ادات منفی نیز نامیده می‌شود. به جز not، واژه‌های دیگری نظیر no (صفت)، none، nobody، no one، nothing (ضمایر) و never و nowhere (قید) نیز جزء واژه‌های منفی انگلیسی به شمار می‌روند. کارکرد این واژه‌ها شبیه not است. اگر بگوییم Nobody was asleep معادل این است که Everyone was not asleep و به این معناست که Everyone was awake.

۲-۲ فضاهای ذهنی

نظریه فضاهای ذهنی (فوکونیه، ۱۹۹۴، ۱۹۹۷؛ فوکونیه و ترنر، ۲۰۰۲) یکی از نظریه‌های مطرح شده در چارچوب زبان‌شناسی شناختی است که هدف آن ارائه تبیینی از نحوه شکل‌گیری مفاهیم و چگونگی درک عبارت‌های زبانی است. در زبان‌شناسی شناختی بر اهمیت تجربیات انسان، نقش بدن وی و نحوه تعامل بدن با جهان واقعی تأکید می‌شود (جانسون^۳، ۱۹۸۷). در این رویکرد، شناخت ما از مفاهیم ذهنی بر پایه مفاهیم عینی شکل می‌گیرد و این مفاهیم عینی توسط جسم و بدن ما تجربه می‌شوند؛ به عبارتی، مفاهیم «بدنمند» هستند (لیکاف^۴ و جانسون، ۱۹۸۰). نگاه متفاوت زبان‌شناسی شناختی به رابطه بین زبان، ذهن و تجربیات اجتماعی انسان آن را به عنوان رویکردی معاصر در مطالعه زبان و ذهن از سایر رویکردها متمایز می‌سازد.

در نظریه فضاهای ذهنی، فضاهای ذهنی عبارت‌اند از: برساخته‌هایی موضعی و لحظه‌ای که در حین فرایند گفتمان ایجاد می‌شوند و ساختاری شناختی را فراهم می‌آورند. فوکونیه و ترنر (۲۰۰۲) فضاهای

1. L. de Cuypere
2. G. Leech
3. M. Johnson
4. G. Lakoff

ذهنی را بسته‌هایی مفهومی تعریف کرده‌اند که موقع تفکر و گفت‌وگو ایجاد می‌گردند و ما را قادر می‌سازند که به درک و کنش موضعی دست یابیم. به‌گفته‌ی ایوانز و گرین^۱ (۲۰۰۶)، «فضاهای ذهنی بسته‌های مفهومی و اطلاعاتی هستند که طی فرایند ساخت برخط معنا به وجود می‌آیند» (۱۶۲).

فضای ذهنی، واسطه‌ای برای مفهوم‌سازی و تفکر است؛ به این صورت که هرگونه وضعیت ثابت یا در جریان مفهوم‌سازی با یک فضای ذهنی نشان داده می‌شود (لیکاف، ۱۹۸۷: ۲۸۱). از نظر ایوانز و گرین (۲۰۰۶)، معناشناسان شناختی معنا را سازوکاری فرایندی می‌دانند که ماهیت آن اساساً مفهومی است. از این نظر، جملات به‌عنوان ساخت‌های موضعی برای ساختن حوزه‌های مفهومی پیچیده اما موقتی به کار می‌روند که محصول گفتمان در جریان است. به باور آنها، این حوزه‌ها که فضاهای ذهنی نامیده می‌شوند به شیوه‌های مختلف باهم مرتبط هستند و این امکان را برای سخن‌گویان فراهم می‌آورند تا به فضاهای ذهنی که قبلاً در تبادل زبانی در جریان بوده‌اند، پیوند بزنند. از دیدگاه زبان‌شناسی شناختی، همان‌طور که ایوانز و گرین (۲۰۰۶) اشاره کرده‌اند، معنی یک ویژگی برای جملات و تفسیر آن‌ها نسبت به جهان خارج نیست، بلکه فرایندی پویاست که ما آن را مفهوم‌سازی^۲ می‌نامیم.

همان‌طور که ایوانز و گرین (۲۰۰۶) اشاره کرده‌اند، نظریه‌ی فضاهای ذهنی بر این باور است که مفهوم‌سازی توسط بافت گفتمانی هدایت می‌شود که بخش یکپارچه‌ای از فرایند ساخت معنا را شکل می‌دهد. طبق این دیدگاه، ساخت معنا موضعی^۳ و موقعیتی^۴ است و مستلزم آن است که اطلاعات و دانش گفتمانی (بافت‌محور) فرایند ساخت معنا را هدایت کند. بنابراین، اگرچه دانش گفتمانی ممکن است از نظر کیفی از دانش معنایی متمایز باشد، دانش معنایی فقط در بافت معنا دار است.

فوکونیه ارائه‌دهنده و طرفدار اصلی نظریه‌ی فضاهای ذهنی است که نظریه‌ای شناختی و بسیار تأثیرگذار در ساخت معنا است. فوکونیه این رویکرد را در دو کتاب مهم خود با عنوان *فضاهای ذهنی* (۱۹۹۴) و *نگاشت‌هایی در اندیشه و زبان* (۱۹۹۷) ارائه و بسط داده است. اخیراً فوکونیه و ترنر (۲۰۰۲) نظریه‌ای را مطرح کرده‌اند که موجب ایجاد چارچوبی جدید به نام «آمیختگی مفهومی»^۵ شده است. طبق نظر فوکونیه و ترنر، ساخت معنا ماحصل دو فرایند است: یکی ساخت فضاهای ذهنی و دیگری ایجاد نگاشت‌هایی بین فضاهای ذهنی. علاوه‌براین، روابط نگاشت از سوی بافت گفتمانی موضعی هدایت

1. V. Evans & M. Green
2. conceptualization
3. localized
4. situated
5. conceptual blending

می‌شوند. یعنی ساخت معنا همیشه موقعیتی و وابسته به بافت است. فوکونیه فضاهای ذهنی را چنین تعریف می‌کند: «ساختارهایی جزئی که هنگام تفکر و گفت‌وگو تولید می‌شوند و امکان تفکیک ساختار دانش و گفتمان انسان را فراهم می‌سازند» (فوکونیه، ۱۹۹۷: ۱۱).

نظریه فضاهای ذهنی و آمیختگی مفهومی به بررسی فرایندهای شناختی دخیل در مفهوم‌سازی برخط و پویا می‌پردازند که زمینه‌ساز بسیاری از ساختارهای دستوری پیچیده و خلاقانه در زبان است. براساس نظریه آمیختگی مفهومی، انسان‌ها به‌طور خودجوش بسته‌هایی از محتوای مفهومی (به‌اصطلاح، فضاهای ذهنی) را برای اهداف پیچیده‌تر مفهوم‌سازی و ارتباط برخط می‌سازند. مفهوم فضای ذهنی شامل بازنمایی‌های مفهومی گوینده از هویت‌ها در سناریوهای مربوطه است. هنگام مفهوم‌سازی برخط، افراد قادر به حفظ چندین فضای ذهنی برای اهداف تلفیق اطلاعات از حوزه‌های مختلف دانش هستند. فضاهای ذهنی حاوی دانش درمورد یک مفهوم خاص، به‌عنوان فضاهای درون‌داد (ورودی) نشان داده می‌شوند. دانش هر فضای درون‌داد مرتبط می‌تواند به‌طور انتخابی در فضای ادغامی جدید بازنمایی شود. عناصر بازنمایی‌شده در فضای ادغامی، دوباره جمع می‌شوند تا ساختار منحصر به فرد جدید یا ادغامی را بسازند.

به‌باور سوییتسر^۱ (۲۰۰۶)، فضاهای ذهنی می‌توانند برداشتها و استنباط‌هایی از موقعیت‌های جهان واقعی باشند. بین فضاهای ذهنی و موقعیت‌های جهان واقعی دو تفاوت عمده وجود دارد:

۱. فضاهای ذهنی ساختارهایی ناقص، موضعی و منسجم هستند؛
  ۲. فضاهای ذهنی ماهیت‌هایی شناختی دارند. فضای ذهنی به شناخت و درک افراد از جهان پیرامون خود مرتبط است و به دنیای خارج از ادراک و شناخت دسترسی ندارد.
- فوکونیه (۱۹۹۴) معتقد است که وجود فضای منفی، مستلزم وجود فضای مثبت متناظر با آن است. جملات شرطی نیز مانند جملات منفی موجب برانگیخته‌شدن فضاهای جایگزین می‌شوند. مثال زیر را در نظر بگیرید:

۱. اگر باران بیاید آن‌ها مسابقه تنیس را لغو می‌کنند.

این جمله شامل دو فضای ذهنی است که در یکی باران می‌بارد و بازی تنیس لغو می‌شود و در دیگری باران نمی‌بارد و بازی برگزار می‌گردد. حال مثال نفی زیر را در نظر بگیرید:

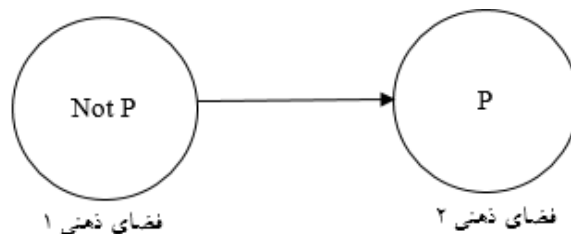
۲. هیچ شیری در یخچال نیست.

این جمله نیز دو فضای ذهنی را برمی‌انگیزد. در فضای اول در یخچال «شیر» وجود دارد و ممکن است چیزهای دیگر نان، پنیر و کاهو نیز وجود داشته باشد؛ اما در فضای دوم در یخچال اصلاً شیر وجود ندارد؛ ولی ممکن است نان، پنیر و کاهو وجود داشته باشد. انتخاب زبانی «هیچ شیری» از طرف گوینده، شنونده را با وضعیتی روبه‌رو می‌کند که وجود داشتن شیر در یخچال را نیز در ذهن خود متصور شود.

۳- تحلیل داده‌ها

نظریه فضاهای ذهنی که نظریه‌ای عام درباره روابط و نگاشت‌های بین حوزه‌های زبانی و شناختی است، ابزارهای مفیدی برای تبیین پدیده نفی در اختیار پژوهشگران می‌گذارد. در این بخش از مقاله، براساس نظریه یادشده، به بررسی داده‌های پژوهش که مشتمل بر جمله‌های حاوی دو عنصر منفی در زبان فارسی است، می‌پردازیم. ما این جملات را ساختار نفی دوگانه می‌نامیم.

همان‌طور که بایستروف و دیگران (۲۰۱۸) اشاره می‌کنند براساس نظریه فضاهای ذهنی و به‌ویژه براساس مفهوم «فضای مفهومی» می‌توان دیدگاه گوینده و شنونده را نسبت به نفی دوگانه تحلیل کرد و تفاوت‌های بین جمله مثبت و صورت نفی دوگانه آن را بررسی نمود. از دیدگاه ورهاگن^۱ (۲۰۰۲)، (۲۰۰۵)، نفی جمله‌ای باعث ایجاد دو فضای ذهنی می‌شود. این دو فضای ذهنی حاوی دو دیدگاه و موضع معرفت‌شناختی متفاوت نسبت به یک گزاره واحد هستند. در یک فضا گزاره p صادق و در دیگری کاذب است. این موضوع که نفی گزاره p ($\sim p$) باعث ایجاد یک فضای ذهنی می‌شود که در آن هم‌تای مثبتش (p) نیز معتبر است، شاهدهی بر این واقعیت است که هم $\sim p$ و هم p برای اشاره به گفتمان بعدی در دسترس هستند (ورهاگن، ۲۰۰۵: ۲۹). این موضوع در نمودار زیر براساس نظریه فضاهای ذهنی به تصویر درآمده است.

شکل (۱). دو فضای ذهنی با جملات منفی (شیلر^۲ و دیگران، ۲۰۱۷: ۱۴۸)

در این نمودار، جمله مثبت و جمله منفی معادل آن هریک فضای ذهنی مجزایی به وجود می‌آورند و جمله منفی علاوه بر آنکه فضای ذهنی مربوط به خود را برمی‌انگیزد، فضای ذهنی متناظر با جمله مثبت را نیز برمی‌انگیزد. با بررسی مثال‌های زیر، این مطلب را توضیح می‌دهیم.

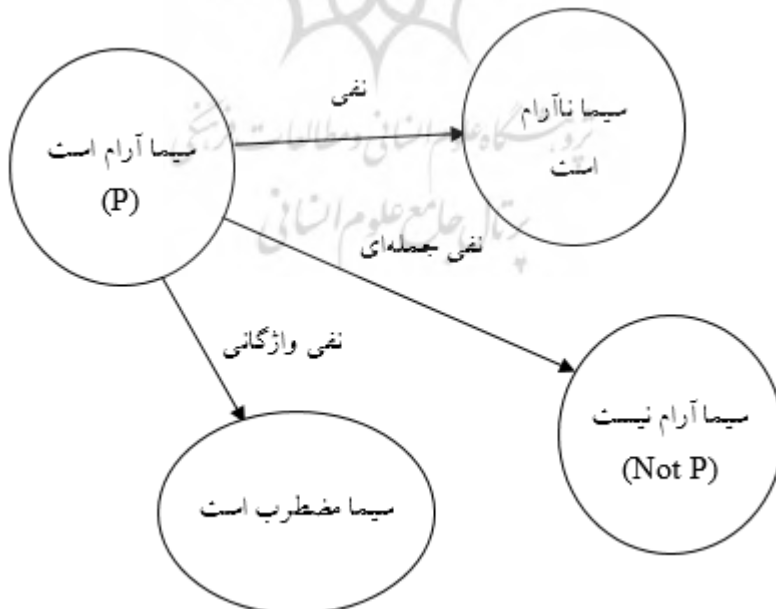
۳. سیما آرام است.

۴. الف) سیما ناآرام نیست.

ب) سیما مضطرب است.

ج) سیما آرام نیست.

در این مثال‌ها، گزاره P عبارت است از «سیما آرام است». در مثال (الف) «سیما ناآرام نیست» برخلاف این واقعیت نیست که «سیما آرام است» (مثال ۳). به عبارت ساده‌تر، در نقطه مقابل «آرام‌بودن»، خلاف «آرام‌بودن» یعنی «آرام‌نبودن» قرار دارد و نه «ناآرام‌بودن». پس این فضای ذهنی دوم باید با استفاده از نفی جمله‌ای فعال شود؛ (مانند الف) و نه از طریق نفی ساخت‌واژی (مانند صفت «ناآرام» در الف) یا نفی واژگانی (مانند صفت «مضطرب» در ب). به نظر می‌رسد که در اینجا با طیفی از معانی مواجه هستیم که از لحاظ درجه و شدت آرام یا مضطرب‌بودن باهم تفاوت دارند. بنابراین، برای مثال‌های بالا چهار فضای ذهنی متفاوت را می‌توان متصور شد که در شکل زیر نمایش داده شده‌اند.

شکل (۲). فضاهای ذهنی در نفی جمله‌ای، واژگانی و ساخت‌واژی

همان‌طور که در شکل مشاهده می‌شود، اگر گزاره مطرح‌شده در جمله مثبت را P در نظر بگیریم، گزاره خلاف یا نقیض آن «سیما آرام نیست» (عج) خواهد بود. دو گزاره دیگر، یعنی (الف) و (ب)، گرچه نفی P هستند، نقیض آن به شمار نمی‌روند. جملات منفی فوق‌الذکر از نوع نفی ساده هستند که در آن یک عنصر منفی‌ساز در جمله حضور دارد. حال اگر از ساختار نفی دوگانه استفاده کنیم و به جملات منفی، عنصر منفی دیگری را اضافه کنیم با وضعیت پیچیده‌تری مواجه خواهیم شد. نفی ساده با نفی دوگانه دارای تفاوتی اساسی است. در نفی ساده، یعنی جمله دارای یک عنصر منفی‌ساز، گوینده به شنونده اطلاع می‌دهد که در این سطح از مفهوم‌سازی چیزی در جهان خارج وجود ندارد یا امری به وقوع نپیوسته است. برای مثال، وقتی که می‌گوییم «علی به مدرسه نرفت»، در واقع، می‌گوییم که عمل رفتن به مدرسه در جهان خارج یا جهان واقع تحقق نیافته و به وقوع نپیوسته است. اما در جملات دارای دو عنصر منفی وضعیت می‌تواند متفاوت باشد که آن را می‌توان به کمک فضاهای ذهنی توضیح داد.

از آنجاکه فضای ذهنی مربوط به جمله منفی در واقع حاصل فرافکنی فضای ذهنی مربوط به جمله مثبت از طریق عملیات کاهش یا افزایش است، می‌توان گفت که درک معنای جمله منفی مستلزم معنای جمله مثبت متناظر با آن است. نفی دوگانه می‌تواند در بعضی موارد بیانگر خفیف‌سازی^۱ باشد؛ زیرا به‌جای بیان مثبت و مستقیم یک گزاره، آن را توسط دو عنصر نفی به‌صورت غیرمستقیم بیان می‌کنند. بایستروف و دیگران (۲۰۱۸) خفیف‌سازی را نوعی صنعت ادبی (آرایه ادبی) می‌دانند که معنای تخفیف را بیان می‌کند. این آرایه ادبی در ریاضیات به معنای «اثبات یک گزاره از طریق نفی نقیض آن» است. یعنی اگر بخواهیم گزاره «بزرگ‌بودن مسئله» را بیان کنیم، نفی آن، یعنی «کوچک‌بودن مسئله»، را نقض می‌کنیم و می‌گوییم «مسئله کوچکی نیست».

خفیف‌سازی نوع خاصی از تخفیف^۲ محسوب می‌شود که در آن عکس یک ارزش به‌صورت منفی بیان می‌شود (ترایل^۳، ۲۰۰۴: ۲۱۷). برای مثال:

۵. من این موضوع را انکار نمی‌کنم.

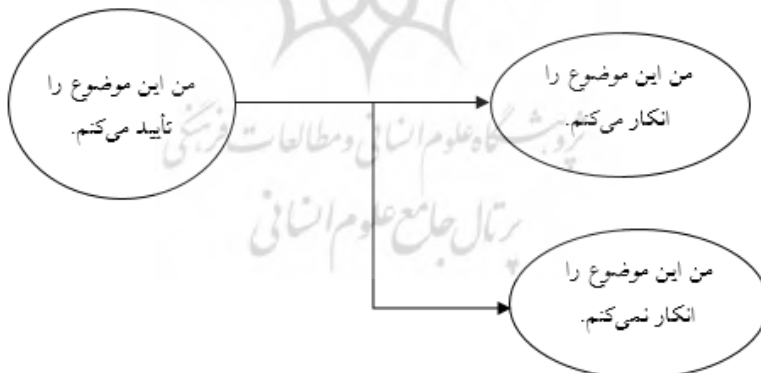
در اینجا وقتی که فعل ذاتاً منفی «انکارکردن» با پیشوند نفی «ن» همراه می‌شود، معنای منفی فعل خنثی می‌شود؛ اما نه به اندازه‌ای که به معنای «تأییدکردن» برسد، بلکه کمی خفیف‌تر و ضعیف‌تر از آن.

1. litotes
2. understatement
3. G. Y. Trail

برای درک معنای تخفیف جمله باید برخی اثرات بافتی خاص را کمتر از آن چیزی که هست در نظر بگیریم (رویز، ۲۰۰۹: ۲۲۹)؛ این یعنی فرایند کاهش^۲. «کاهش» عملیاتی شناختی است که رابطه و نگاهت میان فضاهای ذهنی جملات مثبت و منفی معادل آن‌ها را در چارچوب نظریه فضاهای ذهنی توضیح می‌دهد. در این رابطه یعنی رابطه میان جملات منفی و مثبت، مفهوم «فضا» نقش کلیدی را در نگاهت مفاهیم ذهنی بر تجربه‌های فیزیکی ایفا می‌کند (کاراسیولو^۳، ۲۰۱۱: ۱۷۸).

طبق نظر هورن (۱۹۷۸)، این نفی دوگانه بیان‌شده در مثال (۵) ضعیف‌تر از معادل مثبت خودش است و این به دلیل این حقیقت است که نقض منفی در گفته به نقض دوگانه منجر می‌شود؛ نقض دوگانه‌ای که بسته به بافت جمله و کلام می‌تواند استنباط مثبت داشته باشد یا نداشته باشد. حال اگر بخواهیم مثال بالا را براساس نظریه فضاهای ذهنی تحلیل کنیم باید حداقل دو فضای ذهنی را در نظر بگیریم: یکی برای جمله مثبت و دیگری برای جمله منفی دوگانه. در جمله «من این موضوع را انکار نمی‌کنم» فضای ذهنی‌ای داریم که در آن گوینده (مرجع ضمیر شخصی «من») موضوع موردنظر را تأیید می‌کند. فضای دیگری داریم که گوینده موضوع را انکار نمی‌کند. اما برای شکل‌گیری و درک این فضای ذهنی دوم، مستلزم ایجاد فضای ذهنی دیگری است که در آن گوینده موضوع را انکار کند. بنابراین، با سه فضای ذهنی مواجه خواهیم بود که در شکل زیر به نمایش درآمده‌اند.

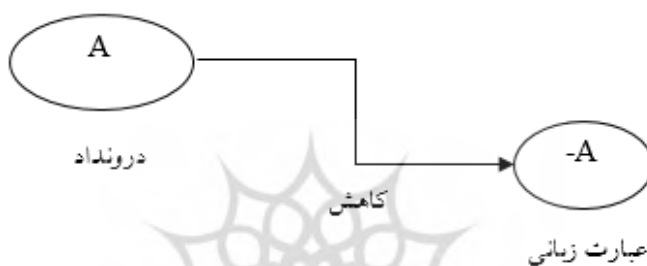

شکل (۳). فضاهای ذهنی در جمله «من این موضوع را انکار نمی‌کنم»

در شکل (۳)، فضاهای ذهنی مربوط به جملات «من این موضوع را تأیید می‌کنم» و «من این موضوع را تأیید نمی‌کنم» در یک سطح و راستا قرار گرفته‌اند و این نشان می‌دهد که این دو جمله

1. J. H. Ruiz
2. mitigation
3. M. Caracciolo

ازلحاظ شدت و قوت معنای تأییدکردن یا عکس آن، تأیید نکردن، شبیه یکدیگر هستند. اما در مورد دو جمله «من این موضوع را تأیید می‌کنم» و «من این موضوع را انکار نمی‌کنم» وضعیت به صورت دیگری است. در اینجا، جمله منفی از لحاظ شدت و درجه «تأییدکردن» خفیف‌تر از جمله مثبت متناظر با خود است؛ زیرا انکار نکردن لزوماً به معنای تأییدکردن نیست. به همین دلیل، در شکل بالا فضای مفهومی مرتبط با این دو جمله در یک سطح رسم نشده است و فضای مفهومی جمله منفی در سطحی پایین‌تر از جمله مثبت قرار گرفته است. بنابراین، در اینجا با عملیات کاهش معنایی مواجه هستیم. در شکل (۴) فرایند شناختی کاهش که بین دو فضای ذهنی رابطه برقرار می‌کند به نمایش درآمده است.

شکل (۴). کاهش معنایی (رویز، ۲۰۰۹: ۲۲۹)

به اعتقاد هاف^۱ (۲۰۱۵)، تخفیف معنایی موجب «عدم قطعیت کاربردشناختی»^۲ می‌شود و این ناشی از معنای مخفی و ضمنی دو عملگر نفی است. با توجه به معنای صریح جملات، هر دو جمله «من این موضوع را تأیید می‌کنم» و «من این جمله را انکار نمی‌کنم» بر وضعیت ذهنی مشابهی دلالت دارند؛ اما با توجه به معنای ضمنی آن‌ها، جمله اول از لحاظ احساسی و عاطفی قوی‌تر است و خود را به شکل ایجاد عدم تقارن زبانی و کاربردشناختی نشان می‌دهد. از دیدگاه نظریه فضاهای ذهنی می‌توان گفت که دلیل شکل‌گیری فضای ذهنی دوم یا سناریوی تصور شده (سوییتسر، ۲۰۰۶: ۳۱۵)، یعنی همان فضای A در شکل بالا، وجود یک فرایند اشتقاق اثرات بافتی مضاعف است که توسط گوینده تولید می‌شود. این فضای ذهنی دوم بیانگر کاهش میزان معنای مثبت جمله بر اساس انتظارات و دانش پس‌زمینه گوینده است.

نفی دوگانه موجب ایجاد عدم تقارن کاربردشناختی^۳ نیز می‌شود؛ به این معنا که بین آنچه گفته می‌شود و آنچه منظور و مدنظر است مغایرت و عدم تقارن وجود دارد. بنابراین، دو فضای ذهنی داریم:

1. M. Haugh
2. pragmatic indeterminacy
3. pragmatic asymmetry

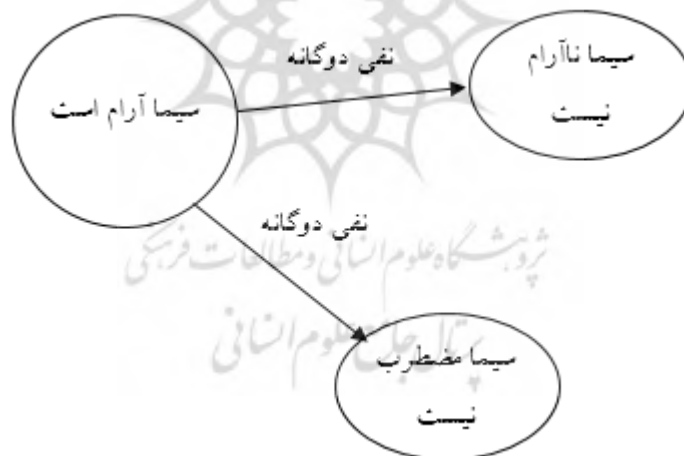
یک فضای مثبت که مدنظر گوینده است و یک فضای منفی که در تقابل با آن قرار دارد. در شکل بالا این دو فضا با دو دایره نشان داده شده‌اند و حرف 'A' نشان‌دهنده فضای مثبت است؛ درحالی‌که حرف 'A-' فضای منفی متقابل با آن را نشان می‌دهد. علامت پیکان که فضای مثبت را به فضای منفی متصل می‌کند نشان‌دهنده عملیات کاهش است. برای تشریح این موضوع مثال‌های زیر را در نظر می‌گیریم:

۶. الف) سیما آرام است.

ب) سیما ناآرام نیست.

ج) سیما مضطرب نیست.

در اینجا جمله‌های (۶ب) و (۶ج) صورت منفی دوگانه جمله (۶الف) هستند. جمله (۶ب) حاصل ترکیبی از نفی جمله‌ای و نفی ساخت‌واژی است؛ درحالی‌که (۶ج) ترکیبی از نفی جمله‌ای و نفی واژگانی در خود دارد. هر یک از این جمله‌ها فضای ذهنی خاصی را در ذهن شنونده ایجاد می‌کنند که در شکل زیر به تصویر درآمده‌اند.

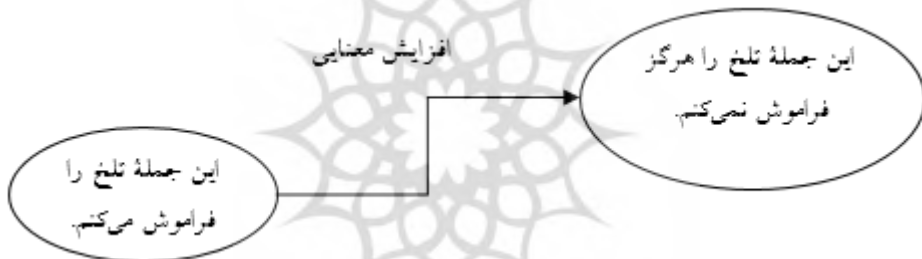
شکل (۵). فضاهای ذهنی در نفی دوگانه

در جمله (۶ب)، وضعیت «ناآرام نبودن» لزوماً به معنای «آرام بودن» نیست؛ زیرا «آرام» یک صفت مدرج است و می‌تواند طیفی از درجات را شامل شود. در جمله (۶ج) نیز وضعیت «مضطرب نبودن» لزوماً به معنای «آرام بودن» نیست. بنابراین، هیچ‌یک از جملات (۶ب) و (۶ج) از لحاظ معنایی معادل با (۶الف) نیستند. می‌توان نتیجه گرفت که از طریق نفی دوگانه نمی‌توان به فضای ذهنی‌ای رسید که دقیقاً معادل فضای ذهنی جمله مثبت (۶الف) باشد.

فضاهای ذهنی مربوط به هر جمله منفی دوگانه با فضای ذهنی مربوط به جمله مثبت معادل خود از طریق رابطه شناختی خاصی پیوند برقرار می‌کنند. این رابطه معمولاً از نوع کاهش یا افزایش است. منظور از کاهش و افزایش، تغییر درجه شدت و قوت معنای گزاره است. در فرایند کاهش، شدت و قوت معنای جمله منفی نسبت به جمله مثبت متناظر آن کمتر و خفیف‌تر می‌شود؛ در حالی که در فرایند افزایش، میزان شدت و قوت معنای جمله منفی نسبت به جمله مثبت متناظر با آن بیشتر می‌شود. در مثال‌های (۶ب) و (۶ج)، شدت و قوت معنای منفی جمله کمتر از شدت و قوت معنای مثبت جمله (۳الف) است؛ بنابراین، در اینجا با فرایند کاهش مواجه هستیم. اکنون دو جمله زیر را در نظر بگیرید که دومی نفی دوگانه اولی است:

۷. الف) این جمله تلخ را فراموش می‌کنم.

ب) این جمله تلخ را هرگز فراموش نمی‌کنم.

شکل (۶). فضاهای ذهنی مربوط به جمله «این جمله تلخ را هرگز فراموش نمی‌کنم»

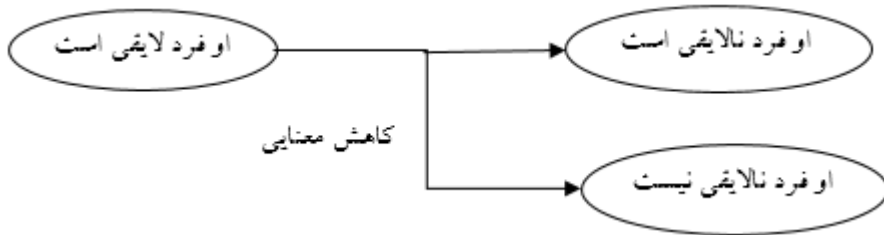
در شکل (۶) ملاحظه می‌شود که نگاشت بین فضاهای ذهنی مربوط به جمله مثبت «این جمله تلخ را فراموش می‌کنم» و نفی دوگانه معادل آن یعنی «این جمله تلخ را هرگز فراموش نمی‌کنم»، مستلزم فرایند افزایش معنایی است؛ زیرا وجود قید منفی «هرگز» در جمله منفی موجب می‌شود که نیرو و شدت نفی جمله نسبت به صورت ساده آن (بدون قید منفی «هرگز») بیشتر باشد. بنابراین، باید فرایند افزایش معنایی دخیل باشد تا جمله منفی دوگانه نیروی منفی بیشتری نسبت به نفی منفرد (نفی جمله‌ای) داشته باشد. به عبارت دیگر، اگر قید «هرگز» را از جمله (۷ب) حذف کنیم تا نفی ساده به دست آید، آنگاه جمله مثبت (۷الف) و نفی ساده آن از لحاظ شدت مثبت و منفی بودن تفاوتی باهم ندارند؛ در نتیجه، میان فضاهای ذهنی آن‌ها رابطه افزایش یا کاهش معنایی وجود نخواهد داشت. برای روشن‌تر شدن مطلب، مثال دیگری از نفی ساده و دوگانه را بررسی می‌کنیم.

۸. الف) او فرد لایقی است.

(ب) او فرد لایقی نیست.

(ج) او فرد نالایقی نیست.

این جمله‌ها سه فضای مفهومی متفاوت را در ذهن شنونده ایجاد می‌کنند که در شکل زیر به نمایش درآمده‌اند.

شکل (۷). فضاهای ذهنی مربوط به جمله «او فرد نالایقی نیست»

در این شکل شاهد نگاشت بین فضاهای ذهنی جمله «او فرد لایقی است» با معادل منفی ساده و دوگانه آن هستیم. از آنجاکه جمله «او فرد نالایقی نیست» معنای مثبت دارد و نیروی مثبت آن کمتر از نیروی جمله مثبت متناظرش (الف) است، با فرایند کاهش معنایی مواجه هستیم؛ به همین دلیل، در شکل بالا فضای ذهنی مربوط به جمله منفی دوگانه در سطحی پایین‌تر از فضای ذهنی جمله مثبت معادلش قرار گرفته است. از طرف دیگر، جمله (ب) که معادل منفی ساده (الف) است، نیروی منفی‌ای برابر با نیروی مثبت آن دارد (زیرا قدرت و شدت لایق‌بودن در الف به اندازه نالایق‌بودن در ب است)؛ به همین دلیل، بین آن‌ها رابطه کاهش یا افزایش معنایی وجود ندارد.

۴- نتیجه‌گیری

همان‌طور که بعضی از پژوهشگران (فوکونیه، ۱۹۹۴؛ سوییتسر، ۲۰۰۶) اشاره کرده‌اند، صورت‌های زبانی مثبت به شکل‌گیری فضاهای ذهنی جایگزین (در اینجا، فضاهای ذهنی منفی) منجر نمی‌شوند؛ اما صورت‌های زبانی منفی باعث ایجاد فضاهای جایگزین می‌شوند. براساس این و با توجه به داده‌های پژوهش نشان دادیم که در جملات منفی دوگانه زبان فارسی علاوه بر فضای ذهنی مربوط به صورت نفی دوگانه، فضا یا فضاهای ذهنی دیگری نیز به وجود می‌آیند که معادل صورت مثبت و گاه صورت منفی ساده جمله موردنظر هستند. درک معنای نفی دوگانه که اغلب پیچیده‌تر از معنای جملات مثبت و منفی منفرد است نیازمند شکل‌گیری این فضاها و ایجاد نگاشت مفهومی بین آنهاست.

تحلیل ساختارهای نفی دوگانه فارسی از لحاظ معنایی نشان داد که شکل‌گیری فضاهای ذهنی مربوط

به جملات منفی و مثبت معادل آن‌ها عملکرد شناختی تخفیف دخالت دارد. تخفیف یک ساختار معنایی خاص است که یک پاره‌گفتار را منفی می‌سازد تا به این وسیله سایه‌های معنایی متفاوتی را به وجود آورد که بیانگر درجات متفاوتی از کیفیت هستند و این کار توسط عملیات شناختی «کاهش» صورت می‌گیرد. واضح است که گوینده طیف اثرات بافتی موردنظر خود را که حاصل معنای صفت «خوشحال» است، کاهش می‌دهد و آن را به «ناراحت‌نبودن» تبدیل می‌کند. بنابراین، از یک ارزش بالاتر این مفهوم به سمت یک ارزش پایین‌تر آن حرکت می‌کند.

این اثرات بافتی^۱ بیانگر قصد و نیت گوینده برای کم کردن درجه مفهوم «خوشحالی» در ذهن شنونده هستند و این کار از طریق کاربرد نفی مضاعف صورت می‌گیرد تا کیفیت مفهوم موردنظر (در اینجا «خوشحالی») کمتر از حد معمول یا کمتر از حد انتظار به نظر برسد. انگاره شناختی که برای تبیین تخفیف معنایی در جمله‌های دارای دو عنصر منفی (نفی دوگانه) می‌رود مبتنی بر یک عملگر شناختی «کاهش» است که خود را به صورت یک تناظر یک‌طرفه بین دو فضای ذهنی درونداد نشان می‌دهد. یکی از این حوزه‌ها فضای مفهومی منفی و دیگری فضای مفهومی مثبت است. دومی یعنی فضای مفهومی مثبت که در آن عکس یک ارزش نفی می‌شود (مثلاً «من این موضوع را انکار نمی‌کنم»)، بر فضای مفهومی منفی که توسط گوینده تولید شده است فراقکنده می‌شود. بنابراین، فرضیه پژوهش مبنی بر اینکه هر جمله منفی علاوه بر فضای ذهنی مختص به خود، فضای ذهنی جمله مثبت متناظر خود را نیز برمی‌انگیزد و براساس رابطه مفهومی بین این دو فضای ذهنی می‌توان به درک جمله منفی نائل شد، تأیید می‌گردد.

از دیدگاه نظریه فضاهای ذهنی، جملات منفی موجب شکل‌گیری یک فضای ذهنی پیچیده‌تر از متناظر مثبت خود می‌شوند. بنابراین، پیچیدگی فضای ذهنی جملات مثبت معمولاً کمتر از جملات منفی است. علاوه بر این، پیچیدگی جملات دارای دو عنصر منفی بیشتر از جملات دارای یک عنصر منفی است. بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که هرچه تعداد عناصر منفی جمله بیشتر شود پیچیدگی معنایی آن نیز بیشتر می‌شود و درک فضای ذهنی متناظر با آن مشکل‌تر خواهد بود. این دیدگاه مطابق یافته‌های علمی است که در مطالعات روان‌شناسی زبان در مورد پردازش جملات منفی به دست آمده است. این یافته‌ها نشان می‌دهند که جملات منفی نسبت به جملات مثبت متناظر خود زمان پردازش طولانی‌تری دارند و این دلالت بر این امر دارد که جملات منفی از لحاظ شناختی پیچیده‌تر از جملات

مثبت هستند (سوییتسر، ۲۰۰۶: ۳۱۶).

در این پژوهش نشان داده شد که در بعضی از ساختارها وجود دو عنصر منفی در کنار یکدیگر موجب شکل‌گیری معنای مثبتی می‌شوند؛ اما شدت و نیروی این معنای مثبت نسبت به ساختار مثبت متناظر آن کمتر است؛ مانند «این موضوع را انکار نمی‌کنم» یا «او نالایق نیست». در بعضی از ساختارها یکی از عناصر منفی، معنای عنصر دیگر را تشدید و تقویت می‌کند؛ مانند «نظرم را هرگز پس نمی‌گیرم». علاوه بر این، در بعضی از ساختارها دو عنصر منفی تاحدی معنای یکدیگر را خنثی می‌کنند مانند «عدم اعتنا به این پیشنهاد عواقب خوبی برای شرکت دربرداشت». بنابراین، علاوه بر فرایند شناختی تخفیف، دو فرایند شناختی تشدید و خنثی‌سازی نیز در شکل‌گیری معنای نفی دوگانه دخالت دارند. عملکرد این فرایندهای شناختی به شکل‌گیری فضاهای ذهنی متفاوتی منجر می‌شوند و درک و تعبیر نفی دوگانه مستلزم تشکیل این فضاهای ذهنی و ایجاد نداشت بین فضای ذهنی مثبت و منفی است. وجود این معانی متفاوت حاصل تعامل بین عناصر منفی موجود در ساختار نفی دوگانه است که می‌تواند به صورت‌های مختلفی خود را نشان دهد.

منابع

- رضایی، والی؛ آزادمنش، مهناز (۱۳۹۷). رده‌شناسی نفی در زبان فارسی: انگاره نقشه معنایی. پژوهش‌های زبان‌شناسی تطبیقی، ۸(۱۵)، ۵۵-۶۷.
- روشن، بلقیس؛ باقری، شهلا (۱۳۹۲). آیا هر جمله مثبت فارسی یک نظیر منفی دارد؟ ادب‌پژوهی، ۷(۲۵)، ۱۷۷-۱۶۱.
- شقاقی، ویدا (۱۳۸۱). پیشوند نفی در زبان فارسی. نامه فرهنگستان، ۵(۴ (پیاپی ۲۰))، ۸۵-۹۶.
- کواک، سهرا (۱۳۸۷). ساخت جملات منفی در زبان فارسی. رساله دکتری زبان‌شناسی، دانشگاه تهران.
- مظفری، زهرا (۱۳۹۶). نظام قطبیت در زبان فارسی: رویکرد رده-نقشی. زبان‌کاوی، ۳(۱)، ۲۵-۵۲.
- میرزایی، آزاده (۱۴۰۰). نفی در زبان فارسی. زبان فارسی و گویش‌های ایرانی، ۶(۱)، ۲۲۳-۲۴۷.

References

- Bond, O. (2009). Mapping negation in conceptual space. In P. K. Austin, O. Bond, M. Charette, D. Nathan, & P. Sells (Eds.), *Proceeding of Conference on Language Documentation and Linguistic Theory 2* (pp. 51-60). London: SOAS.
- Bystrov, Y., Oksana, P., & Maïia, M. (2018). Double negation in English and Ukrainian: A view from cognitive linguistics and a SLA context. *Studies about Languages*, 33, 17-32. <https://doi.org/10.5755/J01.SAL.0.33.20886>

- Caracciolo, M. (2011). Another fusion taking place: Blending and interpretation. *Journal of Literary Semantics*, 40, 177–192. <https://doi.org/10.1515/jlse.2011.010>
- Croft, W. (1991). The evolution of negation. *Journal of linguistics* 27, 1-27. <https://doi.org/10.1017/S0022226700012391>
- Dahl, Ö. (1979). Typology of sentence negation. *Linguistics*, 17, 79-106. <https://doi.org/10.1515/ling.1979.17.1-2.79>
- De Cuypere, L., van der Auwera, J., & Willems, K. (2007). Double negation and iconicity. In E. Tabakowska, C. Ljungberg, & O. Fischer (Eds.), *Insistent Images* (pp. 301-320). Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/ill.5.25cuy>
- Evans, V., & Green, M. (2006). *Cognitive linguistics: An introduction*. Edinburgh: Edinburgh University.
- Fauconnier, G. (1994). *Mental spaces*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fauconnier, G. (1997). *Mappings in thought and language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fauconnier, G., & Turner, M. (2002). *The way we think: Conceptual blending and the mind's hidden complexities*. New York: Basic Books.
- Haugh, M. (2015). *Im/politeness implicatures*. Berlin: De Gruyter.
- Horn, L. (1978). Some aspects of negation. In J. Greenberg, C. A. Ferguson, & E. A. Moravcsik (Eds.), *Universals of Human Language: Vol. 4. Syntax* (pp. 127-210). Stanford: Stanford University Press
- Horn, L., & Kato, Y. (2000). Introduction: Negation and polarity at the millennium. In L. Horn, & Y. Kato (Eds.), *Studies in Negation and Polarity* (pp. 1-19). Oxford: Oxford University Press.
- Israel, M. (2004). The pragmatics of polarity. In L. R. Horn, & G. Ward (Eds.), *The Handbook of Pragmatics* (pp. 701-723). Malden: Blackwell.
- Johnson, M. (1987). *The body in the mind: The bodily basis of meaning, imagination and reason*. Chicago: Chicago University Press.
- Kwak, S. (2009). *The structure of negative sentences in Persian*. Ph.D. Dissertation in linguistics, University of Tehran. (In Persian)
- Kwak, S. (2010). Negation in Persian. *Iranian Studies*, 43(5), 621-636. <https://doi.org/10.1080/00210862.2010.518028>
- Lakoff, G. (1987). *Women, fire and dangerous things: What categories reveal about the mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: Chicago University Press.
- Lawler, J. (2011). Negation and negative polarity. In *The Cambridge Encyclopedia of the Language Sciences* (pp. 554-555). Cambridge: Cambridge University Press.
- Leech, G. (2006). *A glossary of English grammar*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Löbner, S. (2002). *Understanding semantics*. London & New York: Routledge.
- Miestamo, M. (2005). *Standard negation: the negation of declarative verbal main clauses in a typological perspective*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Mirzaei, A. (2021). Negation in Persian language. *Persian Language and Iranian Dialects*, 6(1), 223-247. (In Persian) https://zaban.guilan.ac.ir/article_5095.html
- Mozaffari, Z. (2017). Polarity system in Persian: A functional-typological approach.

- Linguistic Analysis*, 3(1), 25-52. (In Persian)
- Rezaee, V., & Azadmanesh, M. (2018). A typological approach to negation in Persian: Semantic map. *Iranian Journal of Comparative Linguistic Research*, 8(15), 55-67. (In Persian) <https://doi.org/10.22084/rjhl.2017.5427.1323>
- Richards, J. C., & Schmidt, R. (2010). *Longman dictionary of language teaching and applied linguistics (4th ed.)*. London: Longman.
- Rowshan, B., & Bagheri, S. (2014). Does any affirmative sentence have a negative correspondent? *Journal of Adab Pazhuhi*, 7(25), 161-177. (In Persian) 20.1001.1.17358027.1392.7.25.7.4
- Ruiz, J. H. (2009). *Understanding tropes. At the crossroads between pragmatics and cognition*. Frankfurt am Main: Peter Lang. Internationaler Verlag der Wissenschaften.
- Sanz Alonso, B. (1996). La negación en español: Actuales tendencias en la enseñanza del español como lengua extranjera. *Obtenido de Actas del VI Congreso Internacional de ASELE* (pp. 379-384). España: Universidad de León.
- Schiller, N. O., van Lenteren, L., Witteman, J., Ouwehand, K., Band, G. P., & Verhagen, A. (2017). Solving the problem of double negation is not impossible: Electrophysiological evidence for the cohesive function of sentential negation. *Language, Cognition and Neuroscience*, 32(2), 147-157. <https://doi.org/10.1080/23273798.2016.1236977>
- Shaghaghi, V. (2002). Negative prefix in Persian. *Name-ye Farhangestan*, 5(4 (20)), 85-96. (In Persian)
- Sweetser, E. (2006). Negative spaces: Levels of negation and kinds of spaces. In S. Bonnefille, & S. Salbayre (Eds.), *In Proceedings of the Conference Negation: Form, Figure of Speech, Conceptualization* (pp. 313-332). Tours: Publications universitaires François Rabelais.
- Trail, G. Y. (2004). *Rhetorical terms and concepts: A contemporary glossary*. Heinle & Heinle Publishing Company.
- Verhagen, A. (2002). Retorica en cognitie [Rhetorics and cognition]. In T. Janssen (Ed.), *Taal in Gebruik. Een Inleiding in de Taalwetenschap [Language in Use. An Introduction to Linguistics]* (pp. 97-110). Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Verhagen, A. (2005). *Constructions of intersubjectivity: Discourse, syntax, and cognition*. Oxford: Oxford University Press.
- Zeijlstra, H. H. (2004). *Sentential negation and negative concord*. Ph.D. Dissertation. University of Amsterdam. Utrecht: LOT Publications.

شرویش گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتمال جامع علوم انسانی